

УДК 322.28

Л. Ю. Мельник,

д. е. н., професор, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЗЕМЕЛЬНІ УГІДДА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

L. Melnik,

PhD in Economics, Professor, Dnipropetrovsk State Agrarian University

LAND IN FARMS

Досліджено земельні угіддя фермерських господарств України, їх розподіл за розмірами сільськогосподарських угідь та вплив останніх на результати виробничої діяльності у землеробстві.

Land in Ukraine's farms, their structure by land size and the influence of the latter on crop production indicators have been studied.

Ключові слова: фермерські господарства, розміри, земельні угіддя, результати, ефективність.

Key words: farms, size, land, results, efficiency.

ВСТУП

На початку аграрної реформи жодна з організаційно-правових форм господарювання не привертала до себе такої пильної уваги вітчизняних науковців, як фермерські господарства. Йдеться передусім про наукові праці таких вітчизняних науковців, як В.П. Горьового, П.М. Макаренка, Л.Л. Мельник, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка й багатьох інших.

Їхні дослідження спрямовані на розкриття соціально-економічного потенціалу фермерства, факторів, що забезпечують ефективне його функціонування та стратегії розвитку. Проте й на сьогодні деякі питання вітчизняного фермерства залишаються маловивченими й потребують подальшого дослідження, зрозуміло, з врахуванням вітчизняного практичного досвіду їхнього розвитку (понад двадцять років). Одне з них — розміри земельних угідь фермерських господарств.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження розподілу фермерських господарств України за розміром сільськогосподарських угідь та вплив останніх на результати виробничої діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ

Перші фермерські господарства виникли в Україні ще в 1989 році, тобто до прийняття Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" у грудні 1991 року. У пізнішій його редакції, тобто Законі України "Про фермерське господарство" зазначається, що останнє є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську про-

дукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Узагальнення численних наукових праць щодо змісту і соціально-економічної природи фермерства, його функціонування впродовж століть у країнах з розвинутою ринковою економікою, дає підстави виділити такі головні його ознаки.

Фермерство — це в основному "...сімейний тип господарювання, який становить основу сільськогосподарського устрою розвинених країн світу. Головною ознакою цього типу є поєднання в одній особі (сім'ї) функцій власника, організатора виробництва і виконавця виробничих процесів, що дає змогу досягти найвищої мотивації діяльності" [11, с. 28].

"Істотною ознакою фермерських господарств є повна економічна, виробнича та фінансова відповідальність селянина за результати своєї діяльності. Такої повноти відповідальності не може бути на інших підприємствах, де відповідальність колективна або часткова. Тому фермерські господарства є однією з прибуткових, перспективних та найпоширеніших форм господарювання в аграрній сфері" [2, с. 54].

Саме тому "Переваги фермерської форми господарювання незаперечні..." [15, с. 4], а "досвід зарубіжних країн свідчить, що сімейні фермерські господарства найбільш ефективні і загальноприйняті" [3, с. 26].

Виходячи із цього, науковці прогнозували широкомасштабний розвиток фермерства в Україні. В основі майбутньої моделі аграрного виробниц-

тва "має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми" [9, с. 380—381].

Початок становлення фермерства в Україні певною мірою підтверджував такий прогноз. Кількість фермерських господарств (у подальшому ФГ) до 2000 р. збільшувалась досить інтенсивно (за період 1995—2000 рр. на 3650 од.). Але досягнувши максимуму у 2007 р. 43410 од., почала щорічно зменшуватися і на кінець 2011 р. становила 40965 од., тобто за 2008—2011 рр. щорічно зменшувалась на 611 од. Невелика частка ФГ і у виробництві валової продукції сільського господарства — у 2011 р. 6,9% (у 2008 р. 7,0%), у т.ч. в продукції рослинництва 9,2%, а тваринництва 1,7% [14, с. 164—166].

Потрібно також відмітити, що дана форма господарювання у порівнянні з іншими, менш продуктивно використовує земельні угіддя. На 100 га сільськогосподарських угідь ФГ у 2011 р. виробили продукції рослинництва на 345,1 тис. грн., тоді як в недержавних сільськогосподарських підприємствах (без ФГ) — на 509,4, а господарствах населення 439,8 тис. грн. [розрах. за даними: 14, с. 44, 78].

З огляду на викладене вище, логічно виникає питання: чому всупереч численним прогнозам про те, що фермерство в Україні стане принаймні провідною формою майбутньої моделі сільського господарства України, воно нині займає досить скромне місце. При цьому головне, що процес його розвитку загальмувався. Адже це суперечить положенням теорії ринкової економіки. Як відомо, в умовах жорсткої конкуренції переможцями є ті форми господарювання, які мають "незаперечні переваги" у порівнянні з іншими. До таких більшість науковців відносять ФГ. При цьому посиляються на той незаперечний факт, що у країнах Заходу ФГ і передусім сімейного типу є основною організаційно-правовою формою в сільському господарстві. До речі, в США ферма — синонім аграрного господарства взагалі, незалежно від форми власності і господарювання: сімейна ферма, партнерство, корпорація (сімейна і несімейна), виробничі кооперативи тощо. Вітчизняні ферми більш-менш аналогічні сімейним фермам США. У 2007 р. частка останніх у США становила: у загальній кількості ферм — 86,5; земельній площі — 62,3; товарній продукції — 50,1; чистому доходу — 52,0% [16].

Відповідь на поставлене вище питання потребує окремого дослідження. А тому лише відмітимо, що для масового розвитку фермерства в Україні не було створено реальних соціально-економічних умов і належної державної підтримки. Немає їх і сьогодні.

Відносно теоретичних розробок щодо економічного потенціалу ФГ, то наголосимо, що практично усі визначені науковцями позитиви ФГ вірні, але, на жаль, однобічні. Системний підхід до цього питання дає підстави стверджувати, що результативність, економічна ефективність, стабільність і конкурентоспроможність будь-якої агробізнесової форми господарювання визначається низкою внутрішніх і зовнішніх факторів. Чільне місце у складі перших належить чиннику розміри господарства. У свою чергу щодо сільськогосподарських підприємств землеробського напрямку останні залежать від розміру земель сільгосппризначення. Безпосередньо вони не впливають на ефективність господарювання. Йдеться про те, що у великотоварних агроструктурах є можливість більш ефективно використовувати інші чинники, що позитивно впливають на результати виробництва. Інакше кажучи, розміри площі сільгоспугідь не є фактором прямої дії на результативність виробничої діяльності у землеробстві. І його позитивний вплив на останню не слід абсолютизувати, подібно тому як на початку аграрної реформи спостерігалася ідеалізація фактора "тотожність власності і праці".

На сьогодні більшість науковців визнають істотну роль концентрації земельних угідь на рівні агропідприємств, її позитивний вплив на використання інших факторів і в першу чергу техніки й новітніх технологій, транспортних засобів, трудових ресурсів тощо. Відмітимо також, що на невеликих земельних площах неможливо використовувати науково обґрунтовані сівозміни.

Можна погоджуватися чи дискутувати з приводу наведеного вище положення. Але, як відомо, практика — критерій істини. Вона ж свідчить про те, що зі збільшенням зібраної площі урожайність основних сільськогосподарських культур має чітку тенденцію до підвищення (табл. 1).

Дані таблиці не потребують особливих коментаріїв. За винятком цукрових буряків, де урожайність з площею в 500,01—1000,00 га дещо зменшилася у порівнянні з 250,01—500,00 га, по всім іншим культурам вона підвищувалася в міру збільшення зібраних площ. Тобто в аспекті урожайності переваги великих зібраних площ незаперечні. Зрозуміло, що не самі по собі вони збільшують урожайність. Йдеться про те, що позитивно на це впливає ряд факторів, про які йшлося раніше.

Розподіл діючих ФГ України за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції у 2011 р. також свідчить про підвищення рівня рентабельності (з певними відхиленнями) залежно від обсягів чистого доходу (табл. 2).

Таблиця 1. Групування ФГ України за розмірами зібраної площі та урожайністю основних сільськогосподарських культур у 2011 році*

Розміри зібраної площі, га	Урожайність, ц з 1 га			
	зернові та зернобобові культури	у т.ч. кукурудза на зерно	соняшник	цукрові буряки (фабричні)
ФГ – всього	30,4	54,6	17,1	326,8
з них з площею, га до 50,00	22,0	42,6	12,4	285,5
50,01 – 100,0	26,0	52,2	16,2	316,5
100,01 – 250,00	27,7	54,7	17,6	329,1
250,01 – 500,00	30,3	60,8	18,7	370,1
500,01 – 1000,00	33,6	62,1	20,7	362,2**
більше 1000,00	36,9	68,9	20,8	x

* Розраховано за даними: [14, с. 172–173].

** Більше 500,00.

Із наведених у таблиці 2 даних можна зробити висновок, згідно з яким істотні переваги щодо рівня рентабельності мають ФГ з обсягом чистого доходу понад 5000 тис. грн. На жаль, частка цієї групи у загальній кількості ФГ становить лише 1,1%, тоді як понад половини ФГ мають мінусовий рівень рентабельності.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що кожне друге вітчизняне ФГ є збитковим. А загальний рівень рентабельності 33,4% досягається передусім за рахунок великотоварних ФГ, тобто нерентабельні — це передусім дрібні й малі господарства. Вони не досягли раціональних (оптимальних) розмірів взагалі і за показником сільськогосподарських угідь зокрема.

Питання щодо оптимальних розмірів земельних площ різних агроструктур вже неодноразово висвітлювалося в літературних джерелах.

У зв'язку з цим А.Є. Данкевич справедливо зазначає, що при формуванні земельних масивів компанія має керуватися принципом економічної раціональності, який дасть змогу при мінімумі

Таблиця 2. Розподіл діючих фермерських господарств за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції у 2011 році*

Групи фермерських господарств	У % до загальної кількості	Рівень рентабельності, %
Діючі фермерські господарства, всього	100,0	33,4
у т.ч. з чистим доходом (виручкою), тис. грн. до 50,0	56,2	5,0
50,1 – 100,0	13,8	9,5
100,1 – 200,0	9,6	9,3
200,1 – 300,0	4,9	19,0
300,1 – 500,0	3,8	7,8
500,1 – 1000,0	4,2	8,1
1000,1 – 5000,0	5,9	16,9
5000,1 – 10000,0	1,1	53,6
більше 1000,0	0,6	87,7

* Джерело: [14, с. 180].

витрат одержати максимум прибутку не порушуючи при цьому рівноваги між господарською діяльністю та здатністю землі до відтворення [1].

Відносно конкретних розрахунків оптимальних площ землекористування, то науковцями ННЦ "Інститут аграрної економіки" визначено оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств (5–6 тис. га сільськогосподарських угідь); фермерських господарств (400–500).

В Україні на кінець 2011 р. в розрахунку на одне ФГ площа сільськогосподарських угідь становила 106 га, що майже в 4 рази менше від розрахованих оптимальних розмірів. При цьому сектору ФГ притаманна істотна диференціація за розміром земельних угідь (табл. 3).

Дані таблиці 3 свідчать, що на кінець 2011 р. на одне ФГ (які мали сільгоспугіддя) припадало 118,7 га. При цьому спостерігалася значна їх диференціація за цим показником. Майже 3/4 ФГ мали площу сільгоспугідь до 50 га, а понад 5 тис. ФГ (14,1%) — це дрібні ФГ типу особистих селянських господарств. І тільки три останні групи (1826 ФГ — 5,0% від їх загальної кількості) можна віднести до тих, що мали оптимальні розміри землекористування і могли більш продуктивно використовувати землю. Позитивним є й той факт, що ці господарства використовували більше половини (54,5%) від загальної площі сільгоспугідь, що мали ФГ.

Відносно динаміки цих показників за період 2006–2011 рр., то можна встановити дію таких тенденцій. По-перше, збільшення кількості ФГ, які не мали сільгоспугідь на 586 од. або на 11,6%. По-друге, посилення концентрації земельних угідь у великих ФГ (більше 1000 га). Кількість таких ФГ зросла на 102 од. (11,4%), а площа сільгоспугідь в них відповідно на 272 тис. га (на 11,9%). Зокрема, у складі цієї групи ФГ кількість "суперферм" (понад 4000 га) збільшилася з 49 од. у 2006 р. до 58 у 2011 р. По-третє, зменшилася кількість ФГ, що мали сільськогосподарські угіддя з 39395 одиниць у 2006 до 36624 у 2011 р. (на 7,0%). Водночас площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одне ФГ збільшилася із 101 га до 119 га (на 11,8%). По-четверте, зменшилася кількість дрібних і малих ФГ з площею сільськогосподарських угідь до 10 га — на 1439 одиниць (на 14%).

Усі вищезазначені тенденції свідчать про посилення процесу концентрації щодо розміру земельних угідь у секторі ФГ.

Виходячи з контексту порушеної проблеми, визначимо перспективи розвитку окремих груп

Таблиця 3. Розподіл ФГ України за розміром сільгоспугідь на кінець 2006 і 2011 років*

Групи ФГ за площею с.г. угідь, га	Кількість ФГ		У відсотках до загальної кількості		Площа с.г. угідь, тис. га		У відсотках до загальної площі с.г. угідь		Площа с.г. угідь в розрахунку на одне ФГ, га	
	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011
ФГ, що мали с.г. угіддя**	39395	36624	100,0	100,0	3972,8	4345,9	100,0	100,0	101,0	118,7
До 5	6099	5172	15,5	14,1	19,6	16,5	0,5	0,4	4,9	3,2
5,1 – 10	4199	3687	10,7	10,1	33,2	29,1	0,8	0,7	8,3	7,9
10,1 – 20	4934	4438	12,5	12,1	76,6	68,6	1,9	1,6	19,3	15,5
20,1 – 50	14117	12711	35,8	34,7	538,9	483,2	13,6	11,1	38,2	38,0
50,1 – 100	3947	4090	10,0	11,2	277,1	290,1	7,0	6,7	70,2	70,9
100,1 – 500	4514	4700	11,5	12,8	1026,4	1086,4	25,8	25,0	227,4	231,1
500,1 – 1000,0	858	997	2,2	2,7	601,8	700,8	15,1	16,1	701,4	703,0
1000,1 – 3000,0	635	717	1,6	2,0	987,3	1130,7	24,9	26,0	1554,8	1577,0
більше 3000,0	92	112	0,2	0,3	411,9	540,5	10,4	12,4	4477,2	4826,0

*Джерело: [14, с. 146, 164].

** У 2006 р. 3755 ФГ (9,5%) і в 2011 р. — 4341 (11,9%) від загальної кількості ФГ не мали сільськогосподарських угідь.

ФГ. Щодо розмірів сільськогосподарських угідь розділимо їх на чотири групи: 1) дрібні й малі — до 100 га; 2) середні 100,1—500 га; 3) великі 500,1—3000 га; 4) особливо великі — більше 3000 га.

Почнемо з двох останніх груп. У цілому їхній подальший розвиток і ефективне функціонування нічим не відрізняються від інших організаційно-правових сільськогосподарських підприємств. Для більшості з них притаманні одні й ті ж позитиви і проблеми, оскільки вони функціонують в однаковому зовнішньоекономічному середовищі. Усі вони мають можливість використовувати вигоди від оптимальних розмірів сільськогосподарських угідь. Безперечно, що завжди існує диференціація великих ФГ в контексті їхньої економічної ефективності, стійкості й конкурентоспроможності, яка в свою чергу зумовлена перекусом професіоналізмом менеджерів.

Проблематичним є ефективне функціонування і життєстійкість тих ФГ, які можна віднести до дрібного й малого бізнесу. Дещо умовно до таких ФГ віднесемо ті з них, які займаються переважно рослинництвом і використовують до 100 га сільськогосподарських угідь. На кінець 2011 р. їхня кількість становила в Україні 30098 ФГ (питома вага їх у загальній кількості ФГ, що мали сільськогосподарські угіддя — 82,2%), у 2006 р. відповідно 33296 (84,5%).

Більшість ФГ цієї групи не мають можливості використовувати ефект від масштабу виробництва. У них низький або мінусовий рівень рентабельності. І не випадково їхня кількість за період 2006—2011 рр. зменшилася на 3,2 тис. одиниць, а великих збільшилася. А тому, як справедливо зазначає В.Я. Месель-Веселяк: "Фермерські господарства, незважаючи на значне відставання від сільськогосподарських підприємств, мають розвиватися в напрямі збільшення розмірів землекористування, для досягнення встановлених нами раціональних їх розмірів — 400—500 га, або кооперування у за-

безпеченні технічними засобами при обов'язковому розвитку тваринництва" [6, с. 23].

Саме високий рівень розвитку спеціалізації і кооперації фермерів у країнах Західної Європи, їхня інтеграція з підприємствами третьої сфери АПК, дають можливість більш-менш ефективно функціонувати на порівняно з Україною невеликих земельних площах. В європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії — 70, Німеччині — 32, у тому числі на нових землях (колишня НДР) — 197 га, з яких 20% землі використовують господарства середнім розміром 714 га і 50% — 1751 га [6]. До речі, в США цей показник у 2007 р. становив — 169,3 га (418 акрів).

Досягнення ФГ раціональних розмірів земельних угідь в нинішніх умовах проблематично. Поки не функціонує ринок земельних паїв, цього можна досягти за рахунок їхньої оренди. Але тут фермери зіштовхуються з конкурентами, якими є особливо великі агроструктури агропромислового типу, агрохолдинги зокрема. За деякими даними, великі сільськогосподарські підприємства орендують близько 16 млн га, тоді як ФГ — 3 млн га. Всього в оренді знаходиться майже 21 млн га сільськогосподарської землі [8].

Посилення надконцентрації капіталу та земельних ресурсів призвело до того, що за межею конкурентоспроможності опинилася велика кількість дрібних і середніх виробників. Агрохолдинги вже поглинули понад 3 тис. таких підприємств. Поряд з економічними перевагами масштабності діяльності це породило соціальні ризики [13]. Адже великі спеціалізовані господарства з однією виробничою функцією, що має на меті максимізацію прибутку, за своєю природою не можуть виконувати соціально значимі для суспільства функції. Це веде до порушення концепції багатофункціональності сільського господарства, розорення місцевих аграрних ком-

плексів, що за певного критичного рівня створює загрозу продовольчій безпеці країни [7].

Наскільки розвиток надконцентрації виробництва у сільському господарстві загрожує продовольчій безпеці України — питання дискусійне. Очевидним є лише те, що нині дрібний і малий агробізнес є важливим джерелом доходів для багатьох селян, основною сферою їхньої зайнятості й базою збереження сільської місцевості. Саме з цих позицій актуальним завданням для держави є створення умов для рентабельного функціонування понад половини ФГ.

Отже, основу аграрного сектора, безперечно, має становити сектор великотоварних агроструктур. Він в основному і забезпечить продовольчу безпеку країни. Водночас поряд з ним може успішно функціонувати сектор малого агробізнесу. Саме він може доповнювати перший, своєчасно реагувати на потреби населення у багатьох видах рослинницької продукції, яка не потребує великих земельних площ. У цілому держава як регулятор повинна сприяти формуванню такої виробничої структури сільського господарства, для якої характерні різні за розмірами агрогосподарства. І в багатьох країнах світу "держави за допомогою законодавства підсилюють контроль за структурою господарства з тим, щоб уникнути їх надмірного збільшення і просувати моделі, що базуються на сім'ї, сімейному фермерському господарстві та кооперації" [7, с. 16].

При цьому важливо врахувати, що для дрібних й малих ФГ головне завдання — знайти свою "нішу" в сільському господарстві, у якій чинник приватної власності дотепер вагомий, а розміри не мають вирішального значення. Йдеться передусім про трудомісткі види виробництва (продукти малого тваринництва — баранина, козяче молоко, мед), плоди і ягоди, овочі, м'ясо свиней й усі види виробництва екологічно чистої продукції, зелений туризм тощо.

Натомість вітчизняні ФГ спеціалізуються переважно на виробництві зернових і технічних культур, практично не займаються тваринництвом для виробництва товарної продукції. У 2011 р. частка ФГ у загальному обсязі виробництва валової продукції рослинництва становила 9,2%, а тваринництва — 1,7%, тоді як в господарствах населення ці показники відповідно становили — 46,4% і 61,2% [14, с. 46, 166]. Така спеціалізація ФГ зумовлена тим, що хоча тваринництво дає постійну зайнятість і виручку, але потребує значних стартових капіталовкладень і головне — ціни на продукцію тваринництва низькі і нерідко не відшкодовують витрати на неї. Саме тому й невеликі ФГ займаються тими видами рослинницької продукції, які більш вигідно вирощувати на великих земельних площах.

ВИСНОВКИ

В усіх країнах з розвинутою ринковою економікою ФГ були і залишаються дотепер переважно сімейно-трудовами, у яких в одній особі поєднуються власник — господар — менеджер. А це породжує у фермера самоособистий інтерес, економічну й правову відповідальність, що збуджує і стимулює сумлінне і творче ставлення до ефективної господарської діяльності, самозабезпечує раціональне використання живої й уречевленої праці, дбайливе використання землі й результатів виробництва. Економічна вагомість цього фактора істотна, зрозуміло, за умови високого рівня професіоналізму фермера у цілому, і як менеджера — зокрема. Головною проблемою більшості ФГ є їхні невеликі розміри. "Невеликі розміри сільськогосподарських підприємств не забезпечують раціонального використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відповідно й ефективніше вести виробництво в цілому" [5, с. 14]. Саме тому "Організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки" [12, с. 8].

Більшість вітчизняних ФГ є невеликими за розмірами земельних угідь. Їхнє збільшення проблематично. А тому головним напрямом підвищення ефективності малих і навіть середніх за розмірами ферм є їхня спеціалізація, об'єднання у кооперативи, інтеграція зі структурами, яким вони поставляють продукцію. А це потребує розробки спеціальних програм на державному, регіональному і районному рівнях, які б врахували необхідність їхньої спеціалізації, кооперації й інтеграції. Важливою складовою цих програм є передбачення будівництва оптових аграрних ринків у кожній області, а в кожному районі створення агроторгових домів. На рівні сільських населених пунктів важливо сформуванню заготівельно-обслуговуючі й збутові кооперативи, кредитні спілки тощо.

Сьогодні у сільському господарстві склалися умови, більш сприятливі для розвитку сектора великотоварних інтегрованих агроструктур, тобто агропромислових підприємств інноваційного типу. В умовах глобалізації і середні за розмірами сільськогосподарські підприємства здебільшого не витримують конкуренції" [13, с. 5].

Саме тому і в секторі ФГ буде посилюватися концентрація виробництва, тобто відбувається збільшення їхніх розмірів і зменшення кількості.

Реалії сьогодення щодо стану національної економіки і відсутності належної державної підтримки ФГ дають підстави стверджувати, що принаймні масового розвитку фермерства у ближній перспективі очікувати не слід. Мало хто із селян тепер зважиться на самостійне ведення фермерського господарства. Певні надії тут поклалися на особисті селянські господарства (ОСГ). Деякі науковці стверджують, що останні "успішно трансформуються у товарні форми діяльності" [10, с. 8]. А тому процес фермеризації все ж відбувається, але він часто не відображений документально. Тобто переважна більшість селян не піклуються про юридичний бік оформлення фермерських господарств, хоча фактично вони давно існують, оскільки земель в обробітку таких "нелегальних" фермерів, які використовують земельні паї кількох членів однієї родини, не менше, ніж у традиційних фермерських господарств. Водночас у цілому "для ОСГ і фермерських господарств невеликих розмірів ситуація буде надто загрозливою" [4, с. 127].

З останнім висновком слід погодитися. І тут надії слід покладати насамперед на державу (центральні і місцеві установи). Сьогодні державна підтримка фермерства в Україні недостатня для його розвитку. У 2011 р. уся державна підтримка ФГ за рахунок бюджетних дотацій становила 67,3 млн грн., у розрахунку на одне ФГ — 1643 грн. При цьому у порівнянні з 2008 р. вона зменшилася в 7 разів [14, с. 164].

Держава має зважити на ту обставину, що в соціально-економічному аспекті у цілому збереження селянства як такого і сільської мережі для суспільства і аграрної сфери кращим варіантом є така модель аграрного виробництва, у якій раціонально поєднуються агроструктури усіх розмірів. "Від держави залежить оптимізація співвідношення дрібного і великого виробництва" [12, с. 8].

Фермери зазвичай повніше, ніж власники чи адміністратори сільськогосподарських підприємств, інтегровані у місцеві громади, враховують запити селян, беруть участь у проведенні різних громадських заходів, але мають набагато меншу економічну і політичну вагу на загальнодержавному і регіональному рівнях [11].

Це ж стосується усіх агрогосподарств, які функціонують на засадах "тотожності власності і праці", тобто сімейного господарювання.

Література:

1. Данкевич А.Є. Вплив розмірів землекористування на рівень виробництва / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2011. — № 9. — С. 29—33.
2. Донських А.С. Основні форми розвитку малого агробізнесу / А.С. Донських // Агросвіт. — 2012. — № 8. — С. 53—56.

3. Іванух Р.А. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки / Р.А. Іванух, О.О. Жовтанецька // Економіка АПК. — 2001. — № 12. — С. 25—31.

4. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.

5. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 13—19.

6. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 13—23.

7. Молдован Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдован // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 13—17.

8. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 96—103.

9. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. — К.: ІАЕ, 1998. — 514 с.

10. Прилуцький А.М. Конкурентоспроможність українського аграрного ринку: шляхи формування / А.М. Прилуцький // Агроінком. — 2012. — № 7—9. — С. 7—10.

11. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти / І.В. Прокопа // Агроінком. — 2012. — № 7—9. — С. 24—31.

12. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 3—8.

13. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.

14. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2011 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2012. — 386 с.

15. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств. — Х.: ХДТУСГ, 2000. — 53 с.

16. Census of Agriculture. United State Summary and State Data. — 2007. — Vol. 1. Geographic Area Series. Part. 51. — US Department of Agriculture, NASS, 2009.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2013 р.